

באר שבע

באור מדוקדק בשבועות דאורייתא
לאור סוגיית רבי חייא קמייתא

ברוך ברזל

שלושה הם חייבי השבועות מן התורה:¹ הכופר בפיקדון, הנסתר על ידי עד אחד, והמודה במקצת. בתלמוד ישנם דיונים לגבי היקפו של חיוב שבועת המודה במקצת, אשר מהם ניתן ללמוד על שורשו של חיוב זה, ועל התפיסות השונות הקיימות בו. וכך שנינו בבבא מציעא פרק "שניים או חזין":²

"תני ר' חייא: מנה לי בידך, והלה אומר אין לך בידי כלום, והעדים מעידים אותו שיש לו חמישים זוז, נותן לו חמישים זוז ויישב על השאר, שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים מקל וחומר".

דברי ר' חייא נראים, לכאורה, נכוחים מסברה. הן הגיוני הדבר, שכשם שהודאה חלקית מחייבת את בעל הדין המודה בשבועה, כך כל בירור חזק דיו לגבי אמיתותה החלקית של טענת התובע, יחייב את הנתבע להישבע. לאור נהירות הסברה של ר' חייא, שואלת הגמרא: למה נזקק ר' חייא לקל וחומר. כדי לענות על שאלה זו מצטטת הגמרא את דברי רבא:³

"דאמר רבא: מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה יישבע? חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו. והאי בכליה בעי דנכפריה, והא דלא כפריה משום דאין אדם מעיז פניו, והאי בכליה בעי דלודי ליה, והא דלא אודי אשתמוטי הוא דקא משתמיט מיניה. סבר — עד דהוו לי זוזי ופרענא ליה. ואמר רחמנא: רמי שבועה עליה כי היכי דלודי ליה בכליה. אבל העדאת עדים, דליכא למימר הכי, אימא לא..."⁴

- 1 רק שבועת השומרים מוזכרת במפורש בתורה, היתר הן אמנם דאורייתא, אך נדרשות רק על ידי רמזים, ואין להן אזכור מפורש במקרא.
- 2 ב"מ דף ג ע"א.
- 3 הגרסה הנפוצה ברב כתיבי היד היא רבה, אולם כיוון שאין זה משמעותי עבורנו, אנו נמשיך ונצטט את השם כפי שמופיע בדפוס-רבא.
- 4 ב"מ שם.

נראה, שדברי רבא אינם מהווים אלא הסבר כללי לחיוב שבועת מודה במקצת. אולם בכך לא נוכל להסתפק, כיוון שעלינו לבאר מדוע סותרים הם את דברי ר' חייא. ואם אכן נמצא לאמר שסותרים הם הדברים, הרי משמע מהגמרא, שתשובת ר' חייא עליהם היא על ידי קל וחומר – גם זה יצטרך להתברר. אם כן, בבואנו לברר את מימרת רבא, לא די בכך שנבארה כשלעצמה, עלינו להבהירה כך שתתאים להקשרה בסוגיא, כסותרת את ר' חייא, וכנענית על ידי קל וחומר.

פירושו של רש"י⁵

רש"י, בבואו לבאר את דברי רבא, מנסה תחילה להתחקות אחר השאלות הסמויות עליהן מנסה רבא לענות:

"מפני מה אמרה תורה וכו' – ולא חשבו כמשיב אבידה לפוטרו, שלא כפר בכלו".⁶

רש"י מנסח את הנימוק, שמעורר את שאלת רבא. למעשה, אין זו שאלה תמימה, על פי רש"י, כי אם קושיה, הבאה לערער על דין התורה במודה במקצת, ולהציע אלטרנטיבה פסיקתית – תחת שנחייבו בשבועה נאמינו במיגו. כך גם רש"י בדיבור המתחיל "והאי בכוליה בעי דלודי":

"וכי תימא: מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא ולא נרמי עליה שבועתא? לא חשיד אממונא! לפי שברצונו היה מודה בכלו, אלא שאין בידו לפרוע, וסבר – עד דהוו לי זוזי ופרענא ליה".⁷

אם ננתח את פירוש רש"י נמצא, שלפי תפיסתו ישנן שלוש קטגוריות אליהן יכול טוען טענה להשתייך בבית דין:

(א) הנאמנים בלא שבועה.

(ב) הנאמנים בשבועה.

(ג) אלא אשר אינם נאמנים אפילו בשבועה.

רבא יודע שהתורה חייבה את המודה במקצת שבועה, ובכך מקמה אותו בקטגוריית הביניים – 'הנאמנים בשבועה'. שאלתו הראשונה של רבא היא, אם כן, מדוע אין המודה במקצת נאמן אף בלא שבועה – כלומר מדוע לא נשייכו לקטגוריה א, הן יש לו דין משיב אבידה? על כך עונה רבא, שהוא אינו נחשב כמשיב אבידה כיוון

5 נקטנו כאן את פירוש רש"י מכיוון, שבאופיו יש כדי לשקף את יתר פירושי הראשונים. הדיון, שנעשה בהמשך על שיטתו רלוונטי ברובו על פרשנותם הכללית של הראשונים, ולצורך ענייננו לא ראיתי לנכון להביאם במאמר זה.

6 רש"י שם.

7 רש"י דף ג ע"ב.

שהכפירה בכל מחייבת העזה. הקטע בדברי רבא אליו רומז רש"י בפירושו זה הוא: "... והא דלא כפריה משום דאין אדם מעיז פניו".

הצלע השניה של מימרת רבא באה להסביר מדוע אין המודה במקצת משתייך לקטגוריה ג — קבוצת החשודים אף בשבועה. השאלה הסמויה היא, מדוע הוא נשבע? הלא הוא חשוד על הממון, ואם כן ייחשד אף על השבועה, מצד הכלל: 'מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא'. עונה רבא, אין המודה במקצת אלא משתמט, ולכן אינו חשוד. משהגענו עד כאן, נוכל לסכם, שבבואו לברר מדוע הציבה התורה את המודה במקצת בקטגוריית 'הנאמנים בשבועה', פוסל רבא את כל השיקולים, אשר יכלו להביאנו להעמדתו בשתי הקטגוריות האחרות.

לסיכום, אמרת רבא, אליבא דרש"י, מתחלקת לשתי צלעות, שבכל אחת מהן מהלך של קושיה ותשובה:

(א) שאלה סמויה — מדוע אין המודה במקצת נאמן אף בלא שבועה על ידי מיגו, שהרי אילו רצה יכול היה לכפור בכל?

(ב) תשובה (גלויה) — ייתכן שבאמת רצה הוא לכפור בכל, אך נמנע מלעשות זאת, שכן לא העיז. (והרי כפירה בכל מחייבת העזה).

(ג) שאלה סמויה — ומדוע נאמן המודה במקצת בשבועה, הן חשוד הוא על הממון, ואם כן ייחשד אף על השבועה? (מדין מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא).

(ד) תשובה (גלויה) — הוא אינו ממש חשוד על הממון, אלא משתמט בעלמא, ולכן שבועתו מועילה.

לאחר שבררנו את מימרת רבא בפני עצמה, עלינו להסביר במה היא נוגדת את דברי ר' חייא. כאן מפרש רש"י, שהשלב במהלך דלעיל בו טמונה הסתירה בין דברי רבא לאלו של ר' חייא, הוא שלב ד. הווי אומר, שהתשובה המהווה את הצלע השניה בדברי רבא היא שורש המחלוקת בין האמוראים.

וכך רש"י בדיבור המתחיל "דליכא למימר הכי": "שהרי כפר בכולו, ונימא מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא"⁸.

לפיכך, הדבר אשר ניתן לאמר אותו במודה במקצת רגיל, אך 'ליכא למימר' אותו במודה במקצת בהעדאת עדים הוא שהמודה אינו חשוד אלא משתמט בעלמא. לדעת רבא, אם כן, אין המודה במקצת בעדים משתמט, ולכן לא נוכל לסמוך על שבועתו — ממילא ייחשב מודה במקצת זה לחשוד על השבועה וישתייך לקטגוריה ג, אשר הגדרונה לעיל כקבוצת הטוענים אשר אינם נאמנים אף בשבועה. זאת בשונה ממה שטען ר' חייא, אשר דן אותו ככל מודה במקצת אחר, והעמידו בקטגוריית הנאמנים בשבועה (קטגוריה ב).

לסיכום, עלה בידינו בעזרת פירוש רש"י לבאר את דברי רבא, ולהבין את המחלוקת בינו לבין ר' חייא — אם המודה במקצת על ידי העדאת עדים ייאמן בשבועה, או ייחשד עליה. הצלע השניה במימרת רבא, זו המתייחסת לבעיית 'מיגו דחשיד', היא המחוללת את המחלוקת.

התקושו וקושו:⁹

הסברו של רש"י לדברי רבא מעורר כמה קושיות:

ראשית, נראה הדבר כי בדברי רבא רב הסמוי מן המפורש. בהיותו בקי למדי בארמית, נראית העובדה, שרבא לא נתן ביטוי כלשהו לשאלותיו הסמויות מתמיהה למדי. הן לפי רש"י, במהלך הסוגיא עולים המושגים 'מיגו', 'מיגו דהעזה' ו'מיגו דחשיד וכו', אולם למעשה, מושגים אלו עולים רק בפירושו, ואילו בהתנסחות הגמרא אין להם כל איזכור. דברי רבא, חשוב לזכור, מובאים באריכות רבה, ולאור זה קשה להבין מדוע עיקר המהלך חסר מן הספר: הסתירה בין ר' חייא לרבא נובעת ממחלוקתם ביחס לכלל 'מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא' — וכלל זה אינו כתוב אלא בכתב רש"י.

בנוסף לבעיה הלשונית שמעורר פרוש רש"י, ישנה גם בעיה תוכנית בפירושו. למסקנתו אין המחלוקת בין רבא לר' חייא עקרונית אלא טכנית. אף רבא מסכים להשוואתו של ר' חייא בין העדאת עדים להודאת פיו, אלא, שלדעתו בהעדאת עדים יהיה הנטען חשוד על הממון, ולכן לא יהיה נאמן בשבועה. נמצא, אם כן, שדברי רבא הם מיותרים — די היה לגמרא אילו הביאה את מאן דאמר 'מיגו דחשיד', על מנת להראות, שהוא חולק על דברי ר' חייא. מחלוקת זו, באם נזקקים לכלל 'מיגו דחשיד' או לא, הינה מחלוקת כללית המצויה בהמשך הפרק הנידון,¹⁰ ולכן נראים הדברים תמוהים, שהגמרא נזקקת דווקא למימרתו של רבא, הדנה בנושא אחר לחלוטין, על מנת למצוא חולק על דעת ר' חייא בנושא זה. כיוון שרבא מאריך ונותן דגש דווקא על דינו של המודה במקצת, ולא מזכיר כלל את העיקרון של 'מיגו דחשיד', נראה שצריך לפרש את מחלוקת רבא ור' חייא כמחלוקת יסודית בהבנת דין שבועתו של המודה במקצת, ולא כמחלוקת מקומית בדבר שרבא כלל לא הזכירו. לבסוף ישנה שאלה ששאלנו וטרם ענינו עליה — כיצד מהווה הקל וחומר תשובה לדברי רבא?

9 אקשוט עצמי בטרם אבוא להקשות על רש"י — ברי לי שאין לי אלא את אשר עיני רואות, ואף שלדעתי הענייה ייראה פירוש רש"י דחוק ודחוי, נוהג אני צניעות בלימודי, ולמרות שאיני נמנע מלחלוק ולהקשות, אקדים לאמר שאין זה אלא מתוך יראת כבוד לרבותי ולדבריהם. במרום יעידוני כי רק לשם שמים חלקתי.

10 ב"מ דף ה ע"ב.

מאחר והגדרנו את מחלוקת רבא ור' חייא כמוסכת על הכלל 'מיגו דחשיר', הרי שהקל וחומר, צריך שיוכיח שאין אנו אומרים כלל זה, (או שאומרים אנו אותו בעלמא, אך לא במקרה זה). לפי מרוצת העיון, אין זה ברור כיצד אכן עושה זאת הקל וחומר.¹¹ אולם כשמעמיקים בדבר נראה שהקושיה היא אף חמורה מזה. הלא כפי שהסברנו את רבא, לדבריו בהעדאת עדים יהיה הדין חמור עבור הנטען מאשר בהודאת פיו. מכאן שקל וחומר זה של ר' חייא אינו בא להחמיר אלא להקל!

אבאר את הדברים. העמדנו את מחלוקת ר' חייא ורבא כך:

המודה במקצת על ידי עדים:

ר' חייא אומר: יישבע על השאר, ככל מודה במקצת.

רבא אומר: לא יישבע, שכן אף בשבועה לא יהיה נאמן.

במחלוקת הנ"ל, רבא מחמיר בכוחם של העדים ביחס לר' חייא. שהרי אליבא דר' חייא שווים עדים בכוחם להודאת פיו, ובשתי הסיטואציות המשפטיות — הן של העדאת עדים והן של הודאת פיו — משתייך הנטען לקבוצת 'הנאמנים בשבועה' (קבוצה ב דלעיל). אולם, לפי רבא, בהעדאת עדים ישתייך הנטען לקטגוריה של 'אלה שאינם נאמנים אפילו בשבועה' (קבוצה ג דלעיל). נמצא, שכוח העדים על פי רבא גדול מכוח פיו. ומכאן, שתפקיד הקל וחומר, שכזכור אמור להשיב לדברי רבא, אינו להחמיר ולהכביד את כוח העדים ביחס לפיו, אלא למעט אותו. סוף סוף, על פי פירוש רש"י, ייעדה הגמרא לקל וחומר תפקיד שאין בכוחו לבצע — הרי הוא בבחינת "קל הוא... על בתי חומר אשר בעפר יסודם", ואינו ראוי להיקרא אלא חומר וקל!!!¹²

המקבילה בכבא קמא

כבבא קמא¹³ מובאת אימרת רבא בלשון כמעט זהה לאימרתו בסוגייתנו, אולם בהקשר אחר. שם נחלקו האמוראים אודות חיוב השבועה של הכופר בפיקדון — לפי דעה אחת הוא מתחייב בשבועה בכל מקרה, ואילו הדעה האחרת גורסת כי הוא חייב שבועה רק כאשר הוא כופר במקצת פקדונו, ואם כן הרי שחיוב השבועה שלו זהה לחיוב השבועה של מלווה, (שניהם נשבעים בעת שהודו במקצת, ופטורים

11 ומצאתי בריטב"א על אתר שהקשה אף הוא קושיה זו.

12 ועיין ברמב"ן על אתר, אשר הקשה אף הוא ברוח דומה. כמו כן, עיין בתוד"ה 'דליכא', אשר בדבריו, הנאמרים בהקשר אחר לחלוטין, ניתן למצוא רמז לפתרון, אולם הדברים דחוקים מאוד.

13 ב"ק דף קז ע"א (תחילת הסוגיא בדף קו ע"ב).

משבועה בעת שכפרו בכל). נמצא, שהמחלוקת בין שתי הדעות היא בשאלה האם יש להשוות את הכופר בפיקדון לכופר במלווה, ואז לסייג את התחייבותו בשבועה למקרה של כפירה חלקית בלבד, או לא. על מנת להסביר את ההבדל בין פיקדון למלווה, על פי מי שאינו משווה ביניהם, וטוען שבכל מקרה יחוייב הכופר בפיקדון בשבועת השומרים, מביאה הגמרא את אימרת רבא:

”ומאי שנא מלווה? כדרבא! דאמר רבא: מפני מה אמרה התורה מודה במקצת הטענה יישבע? חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו. והאי בכוליה בעי דנכפריה, והא דלא כפריה משום דאין אדם מעיז פניו, ובכולי בעי דלודי ליה והא דכפר ליה במקצת סבר — אי מודינא ליה בכוליה תבע לי בכוליה, אשתמיט לי מיהא השתא אדהו לי זוזי ופרענא. הלכך רמא רחמנא שבועה עילווייה כי היכי דלודי ליה בכוליה. וגבי מלווה הוא דאיכא למימר הכי, אבל גבי פיקדון מעיז ומעיז...”.

שורש חיוב השבועה המיוחד לשומר הפיקדון נעוץ, לדברי רבא, בנכונותו להעיז, הגבוהה יותר מזו של בעל החוב הרגיל. היוצא מכאן הוא, שבמקום שבו אין זו העזה לכפור בכל, כמו בפיקדון, הרי שאף הכופר בכל יתחייב שבועה. הן העובדה שאין העזה היא שעמדה ביסוד חיוב השבועה של הכופר בכל בפיקדון. ננסה ליישב דיוק זה עם דברי רבא בסוגיתנו.

זכור, פירש רש"י את הצלע הראשונה במימרת רבא כך:

שאלה: מדוע לא יהיה נאמן הכופר בכל במיגו, שאילו רצה היה כופר בכל? תשובה: ייתכן שרוצה הוא לכפור בכל, אך זה דורש העזה רבה מידי. ואם כן, המיגו הוא מיגו דהעזה.

מכאן נוכל לדייק, שבמקום שבו אין זו העזה לכפור בכל, יהיה המודה במקצת אף הוא פטור משבועה במיגו. הרי המיגו נדחה רק משום שהכפירה בכל נחשבה להעזה. למעשה, התוספות, אשר מפרש את הצלע הראשונה בדברי רבא באופן זהה לרש"י, אומר את הדיוק הזה במפורש:

”ואם תאמר כופר הכל מנלן דפטור? ואין לאמר מטעם חזקה דאין אדם מעיז, דהא אפילו במקום שיכול להעיז פטור, כגון בבנו, ואפילו מודה במקצת פטור התם מיגו דאי בעי כפר הכל...”¹⁴.

עתה, לאור הדיוק הנ"ל, נראה שבדברי רבא חל 'עירוב פרשיות'. הלא בכבא קמא הוסק מדבריו, שבפיקדון, כשהכפירה בכל אינה העזה, מתחולל חיוב שבועה אף בסיטואציה של כופר בכל, וכל שכן אילו יודה שומר הפיקדון במקצת. ואילו

14 תוד"ה מפני, ב"מ דף ג ע"א.

בסוגייתנו הסקנו מדבריו, שבמקרה זה, שבו אין הכפירה בכל כרוכה בהעזה, יהיה אף המודה במקצת נאמן בלא שבועה במיגו! לסיכום, פירוש רש"י לדברי רבא, יצר קשיים בכמה מישורים פרשניים. ראשית הפירוש אינו משתמע מדברי רבא. שנית, הקשרו בסוגיא אינו ברור, שכן מחלוקתו עם ר' חייא אינה מעיקר דבריו, אלא ממה שסמוי בהם. מסברה מצאנו שישנו קושי להבין כיצד מתקשר הקל וחומר של ר' חייא למימרא זו, הן מחלוקתם היא מחלוקת טכנית בדיון 'מיגו דחשיד'. ומעבר לזה נראה כי הדרוש לר' חייא על מנת להשיב לרבא אינו קל וחומר, אלא ההיפך הגמור. הקושיה האחרונה מתגלה בעקבות השוואת רבא ודין עם רבא בבבא קמא, השוואה אשר בעקבותיה נראות הסוגיות כסותרות.¹⁵

ממדרש רבא לפשוטו

דומני, שעל מנת ליישב את דברי רבא, יש לחפש את מחלוקתו עם ר' חייא במישור העקרוני של הבנת דין מודה במקצת. כדי שנוכל להגיע לזה, עלינו להבין, ראשית, מה הבעיה שישנה בבעל הדין המודה במקצת, שבשלה הוא לא יכול להיות נאמן בלא שבועה.

בפשטות, ניתן לאמר כי אדם המודה במקצת – נגרע כוח טענתו, כיוון שהוא עצמו הסכים עם חלק מהנטען נגדו. לפיכך, גריעותו של המודה במקצת ביחס לכופר בכל היא בכך שהטענה אותה הוא משמיע בבית דין חלשה יותר, והיא זקוקה לשבועה על מנת שיהיה לה תוקף כטענה רגילה. תפקיד השבועה הוא, אם כן, ככל ראייה אחרת: לחזק את טענת הנשבע. הבנה זו מסתרת בביטוי 'רגליים לדבר', המופיע בהקשר זה אצל חלק מהראשונים – ההודאה במקצת החלישה את אמינותה של טענת הנתבע (נתנה 'רגליים' לטענת התובע), ולכן נדרשת שבועה, על מנת להשיב לטענה המוחלשת את אמינותה הפגומה.

לפי הסבר זה, פשוט הדבר, שיהיה בכוח העדות לחייב שבועה, כדעת ר' חייא. עדי התובע מוכיחים את נכונתה החלקית של תביעתו, ממש כפי שעושה ההודאה של הנתבע, הרי הם בבחינת רגליים לדבר, וביכולתם להחליש את הטענה של הנתבע. בהיות העדים ראייה מוחצת בבית דין, אין סיבה שייגרע כוחם כראיה ביחס להודאת פיו. מכל האמור לעיל, מובן שאף בהעדאת עדים יחול חיוב שבועה, כשהשבועה תבוא כראיית נגד – להשיב לטענה את האמינות שנגרעה ממנה על ידי הראייה שהציג התובע, הלא היא העדות.

15 לסיכום הקושיות, אציין, שלחלקן ניתן למצוא פתרונות, אולם נראה לי שדי במה שהראנו כדי להבין, שהדברים דחוקים, ולעיתים, אפילו במקום שבו עוד אפשר לתקן את הכלי ראוי כבר לרכוש חדש.

אולם, אם מעיינים בדברי רבא נראה כי הוא מציע הסבר אחר לשבועת המודה במקצת:

”דאמר רבא: מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה יישבע? חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו. והאי בכליה בעי דנכפריה, והא דלא כפריה משום דאין אדם מעיז פניו, והאי בכליה בעי דלודי ליה, והא דלא אודי אשתמוטי הוא דקא משתמיט מיניה. סבר — עד דהוו לי זוזי ופרענא ליה. ואמר רחמנא: רמי שבועה עליה כי היכי דלודי ליה בכליה.”

רבא בוחן את הסוגיה במישור הפסיכולוגי. הוא חושש, שאדם המודה במקצת עושה זאת מתוך התלבטות. מצד אחד, אין לו די עזות פנים לכפור בכל, ואילו מצד שני אין לו די כסף, והוא אינו רוצה לשלם הכל. ולכך אמרה התורה: הטל עליו שבועה — כיוון שאדם אשר אינו מדייק בדבריו מתוך חוסר בטחון פסיכולוגי, לא יסכים להשבע, וודאי ייסוג מדבריו. רק אדם הבטוח בטענתו יסכים להשבע עליה. אם נמקד את דברי רבא נבין כי הפסול באדם המודה במקצת, לפיו, אינו בטענה שהוא טוען, אלא במה שטענה זו מלמדת עליו. הפסול הוא בו עצמו — המודה במקצת אינו משדר בטחון עצמי, ויש לנו חשש, שהודאתו נובעת מתוך התלבטות נפשית. אם כן, תפקיד השבועה להוכיח את בטחונו של הטוען בצדקת טענתו, אבל לא להוות ראיה לאמיתותה.

לאור הסבר זה בדברי רבא, האם יחייב הוא שבועה אף בהעדאת עדים? עדים הם ראיה. בכוחם לגרוע מאמינותה של הטענה שכנגדה הם מעידים. עם זאת, למרות כוחם המכריע בבית דין, אין ביכולתם להצביע על חוסר בטחון בטוען הטענה. כיון, שעל פי רבא, שבועת מודה במקצת, מתחייבת דווקא לאור החשש שהמודה במקצת אינו בטוח בדבריו, הרי שאין מקום לחייב שבועת מודה במקצת בהעדאת עדים.

בתוספות נשאלה השאלה: ”כופר הכל מנלן דפטור?” נראה לכאורה מדברי רבא, שהפטור נובע מהעזתו, אולם לתוספות אין זה נראה, שעזות פנים יכולה להוות ערובה משכנעת דיה לאמינות. ולמרות זאת לא רמוז דבר בדברי רבא, שיכול להסביר את יתרון הכופר בכל על המודה במקצת זולת אותה עזות פנים. הרי העדרה היא הבסיס לחיוב שבועת המודה במקצת, ואם כן אין זה אלא סביר שהיא עצמה תהיה היסוד לפטור של הכופר בכל. לאור קושי זה מסיק התוספות, שנאמנות הכופר בכל בלא שבועה היא גזירת הכתוב. ייתכן, שכעת נוכל אנו להשיב על שאלת התוספות בדרך מעט שונה, ואף לחדד את הבנתנו בשורש המחלוקת של רבא עם ר' חייא. עזות פנים, כדברי התוספות, אכן אינה ראיה טובה לנאמנות, אך היא בהחלט יכולה להוות תחליף טוב לשבועה, כפי שהסברנוה על פי רבא. הבהרנו, שהשבועה, לשיטתו, מתחייבת על רקע ספק שמתעורר ביחס לבטחונו של הטוען בטענתו. והנה,

מי שטען טענה הכרוכה בעזות פנים, הוא ודאי בטוח בעצמו – ההעזה, אם כן מהווה תחליף לשבועה, בכך שהיא, כמו גם השבועה עצמה, מוכיחה את בטחונו של הטוען בטענתו. ברור כעת מדוע אין רבא מחשיב העדאת עדים כהודאה במקצת – במקרה של העדאת עדים חסר המרכיב החשוב לחיוב השבועה, חוסר ההעזה. בהעדאת עדים הרי הטוען כופר בכל ואין טעם בהשבעתו, שכן בטחונו כבר הוכח – הוא העיז את פניו.

הנה, עלה בידינו להסביר את מחלוקת רבא ורבי חייא:

רבי חייא: מה שמחייב את המודה במקצת בשבועה הוא חולשת טענתו. השבועה היא ראייה לאמיתות טענתו. כיוון שיש בכוחם של העדים להחליש את הטענה שכנגדה הם מעידים, הרי שהם, כמו גם הודאת פיו, יחייבו שבועה.

רבא: שבועת מודה במקצת אינה חלה עקב חולשה בטענה, אלא בטוען – יש חשש שהוא אינו מספיק בטוח בדבריו. השבועה מוכיחה, שהנשבע אכן מדבר מתוך בטחון עצמי. בהעדאת עדים, אין לחייב שבועה, שכן אין בכח העדים לפגום במעמד הטוען, אלא רק בטענתו.

עתה, משעלה בידינו להסביר את מחלוקת רבא ורבי חייא על ידי ניתוח הבנתם את דין מודה במקצת, נפנה לסוגיא בבבא קמא, ונראה את השלכות הבנה זו על שבועת הפיקדון.

המקבילה בבבא קמא

זכור, בבבא קמא הובא רבא כלשונו אצלנו, כראיה לשיטה מסויימת בעניין שבועת הפיקדון. מכך נראה לאמר, שבדבריו גלומה הבנה כללית הנוגעת לחיובי שבועה, ולא אמירה מקומית, הדנה דווקא בשבועת מודה במקצת. כדי שנוכל, אם כן, להבין את הסוגיא בבבא קמא, יהיה עלינו להתחקות אחר יסודותיהם של חיובי השבועה, ושוב, גם בכרוז זה נתחיל מההסבר הראשוני והפשוט:

בפשטות, סביר יהיה לאמר, שהתורה חייבה שבועה במקום, שבו יש ראיות לכאורה כנגד מי שנדרש להשבע. הסבר זה יפה לגבי שבועת עד אחד, ואף לגבי שבועת מודה במקצת, אשר בשתייהן ניתן לראות את השבועה כמתחייבת בעקבות ראיות, שפגמו באמינותו של הנתבע, הנדרש להישבע. אולם בשבועת הכופר בפיקדון, שבה מתחייב כל שומר חינם הטוען שהפיקדון נגנב ממנו, הדברים אינם עומדים. איזו ראייה התקבלה כנגד השומר, שבעקבותיה הוא מתחייב בשבועה? דברים אלו – כנראה הם שעמדו בבסיס דעתו של ר' חייא בר אבא בבבא קמא:

”אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: הטוען טענת גנב בפיקדון, אינו חייב עד

שיכפור במקצת ויודה במקצת.”¹⁶

למעשה, הנובע מדבריו של ר' חייא בר אבא הוא ביטול שבועת הכופר בפקדון — לאור דבריו תחול שבועה זו רק במקום, שבו ממילא הייתה חלה שבועת מודה במקצת. סביר שמימרא זו מונחית על ידי התפיסה, ששבועה מתחייבת במקרה, שבו הטענה נראית כלא אמינה, והרי, כך ודאי שאל את עצמו ר' חייא בר אבא, במה גרועה אמינותו של כופר בפקדון מזו של כל בעל דין אחר הכופר בכל? אולם, תיתכן גם צורה אחרת להבנת השבועות:

כפי שהקדמנו, לצורך הבעת ההבנה האלטרנטיבית נזקקה הגמרא למימרת רבא. ננסה, אם כן, להתחקות אחר הנחות היסוד העומדות בבסיס דבריו: יש מקום לאמר שאדם הטוען טענה בבית דין לעולם אינו נאמן, עקב כך שהוא אינו אובייקטיבי. כיוון שהמעשה אותו נזקק האדם לתאר בבית דין הוא מעשה הנוגע אליו ישירות, ושהוא עצמו שותף בו, הרי שהוא משוחד ביחס אליו, וייתכן, שלמרות היותו אדם ישר, אין הוא יכול לספר את המעשה כהויתו, אלא רק כפי שהוא נראה בעיניו עטויות המשקפיים — אותן משקפים שעוטה כל אדם בהביטו על עובדות, שבהן הוא מעורב, וביחס אליהן הוא בעל דבר. לאור האמור לעיל, הסוביקטיביות המהותית בה שרוי כל בעל דין, נראה לכאורה, שאין כל טעם בשבועה. הן, לא נוכל להסתמך על טענה בשבועה כעל טענת אמת, שכן הנשבע עצמו אינו אובייקטיבי בתארו את המציאות. (דומה הדבר לסיטואציה, בה שני שחקני כדורגל שרויים בלהט הוויכוח על שער שהובקע. לרוב שניהם יהיו משוכנעים בצדקתם, ובטוחים לחלוטין כי האמת עימם, ולא אחת, באמת, שניהם יהיו מוכנים להשבע על דבריהם). מתי, אם כן, ולמה נחייב שבועה? לאור תפיסה זו, יש לאמר, שהתועלת המשפטית, הבאה לנו מן השבועה, אין בכוחה להוכיח את האמת, אלא ביכולתה להצביע על דבר אחר — האדם הנשבע בטוח בצדקתו, הוא ודאי אינו מתכוון לשקר, ולכל הפחות ניתן לאמר שהוא משוכנע מאוד באמיתות דבריו!

היוצא מכאן, הוא שהשבועה היא ערובה לביטחון עצמי, אך לא לאמיתות הטענה. השבועה תידרש תמיד כשיתגלה חשש, באם הטוען אכן אומר את טענותיו מתוך בטחון בנכונותן, היא תפתור את החשד שמא דבריו נאמרים מתוך התלבטות פסיכולוגית. כשאדם אומר את דבריו בביטחון או בהעזה, הרי שהוא ודאי מזדהה עימם — השבועה היא ערובה לאותו ביטחון עצמי. כך הוסבר רבא בכבא מציעא, כשחלק על ר' חייא, וכך ניתן אף להסבירו כאן בכבא קמא:

”ומאי שנא מלווה? כדרבא! דאמר רבא: מפני מה אמרה התורה מודה במקצת הטענה יישבע? חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו. והאי בכוליה בעי דנכפריה, והא דלא כפריה משום דאין אדם מעיז פניו, ובכולי בעי דלודי ליה והא דכפר ליה במקצת סבר — אי מודינא ליה בכוליה תבע לי בכוליה, אשתמיט לי מיהא השתא אדהו לי זוזי ופרענא. הלכך רמא רחמנא

שבועה עילווייה כי היכי דלודי ליה בכוליה. וגבי מלוה הוא דאיכא למימר הכי, אבל גבי פיקדון מעיז ומעיז...".

ובכן, במה שונה מלווה מפיקדון, שבזה פטור הכופר בכל משבועה ובזה הוא חייב?

התשובה היא שבמקום שיש עזות פנים, כדוגמת כפירה בכל במלווה, אין עוד צורך בשבועה, שכן בטחוננו העצמי של הכופר בכל כבר הוכח. אולם בפיקדון, שבו הכפירה בכל אינה משקפת ביטחון עצמי או העזה כלל, נדרשת שבועה שתראה, שהכופר אכן אומר את דבריו מתוך אמונה בצדקתם.

סיכום ביניים

מחלוקת ר' חייא ורבא הינה מחלוקת עקרונית וכללית בהבנת חיובי שבועה דאורייתא. אליבא דר' חייא, השבועה היא ראייה, שנועדה לחזק את אמינותה של הטענה ולאמת אותה, והיא תתחייב במקרים בהם הטענה זקוקה לחיזוק, כלומר במקרים שבהם הוצגו כנגדה ראיות שאינן מכריעות. לגבי שבועת מודה במקצת – זו חלה מתוך תפיסה, שהודאתו של בעל הדין באמיתותה החלקית של טענת התובע, נותנת רגליים לתביעתו, ומהווה בכך ראייה כנגדו עצמו. אף במקרה אשר ממנו יצאנו לדרכנו, העדאת עדים על מקצת התביעה, ישנה הוכחה מסויימת לטובת התובע. אותן רגליים לדבר, שהתגבשו עקב ההודאה במקצת, יתגבשו גם בהעדאה במקצת, שכן העדים אף הם מוכיחים את נכונותה החלקית של טענת התביעה, וממילא יש לחייב את הנתבע בשבועה, גם על פיהם.

רבא, לעומתו, סובר, שהשבועה אינה ראייה כלל. אין בכוחה אלא להצביע על אמונתו של בעל הדין בטענתו. שבועה, אם כן, תתחייב אך ורק כשבית הדין יתרשם שהטוען זקוק לחיזוק, במקרים בהם יהיה חשש שמא אין הוא אומר את דבריו מתוך ביטחון אלא מתוך התלבטות פסיכולוגית. הודאה במקצת, יש בה כדי לשקף חוסר ביטחון, ולכן היא מחוללת חיוב שבועה – באם יהיה המודה במקצת נכון לטעון את טענתו בשבועה, יעלה בידו, ודאי, להוכיח את בטחוננו המלא בטענתו. מובן, שחוסר בטחון זה, המשתקף בהודאה במקצת, יתבטא רק כאשר ההודאה נעשית על ידי בעל הדין עצמו, ולכן אין לחייב שבועה בהעדאת עדים. כופר בכל אינו נשבע, לשיטתו, כיוון שבטחוננו כבר הוכח: הוא טען טענה הדורשת עזות פנים, דבר שודאי לא היה עושה אדם המדבר מתוך התלבטות וחוסר אמונה עצמית.

לאור הנ"ל מתיישב רבא דידן היטב עם רבא בבבא קמא, וסברתו עיקרית: במקום שיש עזות פנים, כגון כופר בכל במלווה או כופר בכל, שעדים העידו כנגדו במקצת, אין טעם בחיוב שבועה כלל. ואילו במקום, שבו טרם הוכח בטחוננו של בעל הדין ונכונותו להעיז פניו, כגון כופר בכל בפיקדון ומודה במקצת במלווה, יש צורך בשבועה, שתעיד על בטחוננו העצמי. עזות פנים אמנם אינה ראייה לנאמנות,

אך על פי רבא היא בהחלט יכולה להוות תחליף לשבועה, שכן היא מבטאת את אמונתו של בעל הדין באמיתות טענתו. עתה, כזכור, נותר לנו לבאר מה תפקידו של הקל וחומר — כיצד נותן הוא תשובה לדברי רבא, וכיצד, לאור ההסבר שפרטנו לעיל, משתקפת דרכו מחלוקת ר' חייא ורבא.

“שלא תהיה הודאת פיו גדולה, מקל וחומר”

הקל וחומר המובא בגמרא להוכחת דברי ר' חייא הוא קל וחומר מורכב, הנזקק למרחב גדול מאד של נושאים הלכתיים. יש והוא ייראה לקוראו בחטף כקל וחומר טכני ושרירותי, שאין לו כלום עם עקרונות המחלוקת, שבה הוא מובא כראיה. אולם סבורני, שמבט מעמיק בקל וחומר — יש בו כדי להראות, שהקל וחומר אינו רק השוואה מכנית של דינים קלים ודינים חמורים, אלא נסיון השוואה, שדרכו משתקפים מגוון העקרונות, שאותם העלתה הסוגיה, ואף שלא ניתן להצביע עליהם בכל פרט ופרט שנזכר בו, ניתן לראותם כעומדים ברקע. ננסה, אם כן, להתחקות אחר שורשיהם של הדינים השונים המובאים בקל וחומר, והשיקולים המנחים את בחירתם, ובדרך זו נעמוד על השתלבותו של מהלך הקל וחומר בנתיב הכללי, שטוינו בסוגיה.

נסיון הקל וחומר הראשון של הסוגיה הוא קשה מאד להבנה:

“ומאי קל וחומר? ומה פיו שאינו מחייבו ממון, מחייבו שבועה. עדים, שמחייבים אותו ממון — אינו דין שמחייבין אותו שבועה!”¹⁷

הקל וחומר הנ"ל מופרך מיד על ידי הגמרא, בטענה שאף פיו מחייבו ממון — הן הודאת פיו כמאה עדים דמי. למעשה, לאור הפירכה המוחצת כל כך, קשה להבין מדוע בכלל נאמר הקל וחומר לכתחילה — וכי לא ידע האמורא שפיו המודה מחייבו ממון? ייתכן, שהתשובה לכך מצויה בהבנת הכלל של נאמנות בעל הדין המודה. בפרשני הגמרא ניתן להצביע על שני אופנים שונים להסביר כלל זה, ואנו לא נידרש אלא לניסוח כללי ולא מדוייק של שתי צורות החשיבה הללו, שכן די יהיה לנו בזה לצורך ענייננו. הסבר אחד מניח, שבעל הדין המודה הוא נאמן, שכן לא סביר, שאדם יודה בחוב, אם למעשה אין הוא חייב אותו. כיוון שקשה להצביע על מניע להודאה בחוב, למעט הרצון לנהוג ביושר, הרי שאין לנו אלא לסמוך על דברי פיו, ולאמר שהודאתו אמת.

אולם דומה, שרבא עצמו לא יוכל לקבל הסבר זה. מתוך הביאור שהיצענו לעיל, נובע שישנה אפשרות שבה בית דין יקבל את דבריו של טוען כאמת. ואילו רבא, כך

עלה מהסברנו עד כה, סובר שיש להתייחס אל דבריו של כל בעל דבר כאל דברים סוביקטיביים, ומכאן, שאף אם הוא יודה בחובו לא יהיה בכך כדי להוכיח את נאמנותו ואת אמיתות טענתו. לכל היותר יהיה בכוח הודאתו להצביע על אופיו כטוען הנוהג ביושר, אך טענתו תיוותר בספק, ולא ניתן יהיה לפסוק על פיה. נצטרך, אם כן לנקוט בהסבר אחר לנאמנותה של הודאת בעל דין, אשר אף הוא מופיע בפרשנים — ניתן להסביר, שהנאמנות המיוחסת למי שמודה אינה מכוח אמיתות דבריו, אלא מתוך הכרתו של בית הדין ביכולתו של המודה לקיים את טענתו. המודה יכול, אם יחפץ, להקנות את כספו לחבירו ואף להשליכו לים באין מפריע, ולכן בזמן שהוא מודה בחובו, בית הדין פשוט מושך את ידיו ונמנע מלהתערב — אין הוא אומר בכך, שדבריו של מי שהודה נחשבים לאמת, הן הוא אינו אובייקטיבי, אלא מביע בכך את אי התערבותו במקום שבו ממילא אין ויכוח, או הפרה של החקים. ניתן להוסיף ולחדד את שתי הצעות הפירוש שמנינו, אולם לצורך העניין נסתפק בכך.

נחזור עתה להבנת הקל וחומר. כיוון, שהקל וחומר נועד להשיב לדברי רבא, יש להניח שהוא ייאמר על בסיס הנחותיו של רבא, שאילולא כן הוא ניתן להפרכה, ואינו מהווה כלל תשובה לדבריו. וכפי שכבר בארנו, רבא לא יקבל את ההסבר הגורס כי נאמנות בעל דין המודה נובעת מאמיתות טענתו. לכן צריך הקל וחומר להיקרא כדלקמן:

”ומה פיו שאינו מחייבו ממון — מדין אמינותו — מחייבו שבועה, עדים שמחייבים אותו ממון — ומכאן כי אמינותם בבית דין גבוהה משל פיו — אינו דין שמחייבים אותו שבועה!”¹⁸

בעצם, הקל וחומר אומר דבר פשוט: עדים הם הוכחה מוחלטת, שבית הדין סומך עליה הרבה יותר משהוא סומך על הודאת פה, ולכן אם הודאה במקצת גוררת חיוב שבועה, ודאי שהעדאה במקצת תגרור כזה חיוב.

עתה, משישבנו את הקל וחומר, תתבהר לנו גם דחייתו: חוזקם של העדים כמוכיחי אמיתיות, כתומכי טענות — אין לו כלום עם יכולתם לחייב שבועה. שבועה, על פי רבא היא חיזוק לטוען. אין אנו מחילים שבועה במקרה של הסתפקות באשר לעובדות הנטענות, אלא דווקא בהיותנו מסופקים בקשר לפרופיל הפסיכולוגי של הטוען אותן — אם חסר החלטיות הוא אם לאו. לפיכך קל וחומר זה, בהוכיחו את גודל אמינותם של העדים, לא עשה בכך כלום כתשובה לרבא, וממילא הוא נדחה.¹⁹

18 התוספות הפרשניות נכתבו בכתב נטוי.

19 דומני, שגם לאחר באורנו זה, נותר המהלך דחוק במידה מסויימת, אולם אעיו אף אני פני ואומר, שהדוחק אינו רק מחמת באורנו. והחכם — עיניים לו להבין ברמזים.

משהגענו עד לכאן, נבין כי יש שתי דרכים להשיב לדברי רבא:
הוכחה לשיטתו:

לקבל את טענתו העקרונית ולהוכיח על ידי קל וחומר, שאף בעדים יש הכוח לגרום לבית הדין להביע עמדה ביחס לאופיו של הטוען. אם יוכח, שעדים אף הם, מחלישים את מעמדו של הטוען כפי שעושה פיו, הרי שאף לפי סברת רבא, העדאת עדים תחייב שבועה.

הוכחה חזיתית:

לתקוף את סברת רבא ולהראות, שכוחה של השבועה לחול אף כשמעמד הטוען איתן. לצורך כך נזדקק לקל וחומר, שיבהיר שגם ראייה, שכאמור מחלישה רק את הטענה הניצבת מולה, יכולה לגרור חיוב שבועה.

בהמשך הסוגיא ישנם קלים וחמורים שונים, שבדבריהם, ובדינים אליהם הם נזקקים, ניתן לראות רמזים לצורת החשיבה הנ"ל:

“מאי ממון קנס”.

הקל וחומר הראשון, שתמנה הגמרא ישאף ללכת בדרך, שקראנוה לעיל 'ההוכחה לשיטתו'. תשובת ר' חייא, 'שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים', תבקש להצביע על יכולתם של העדים להביא את בית הדין לגיבוש דעה ביחס לאופיו של הטוען, שכנגדו הם מעידים:

“מאי ממון? קנס. ומה פיו שאין מחייבו קנס מחייבו שבועה, עדים שמחייבין אותו קנס, אינו דין שמחייבין אותו שבועה!”²⁰

ומדוע באמת הודאת פיו אינה מחייבתו קנס?

הדין, כפי שמעיר רש"י על אתר, נלמד מהפסוק 'אשר ירשיעון',²¹ שממנו דייקן למעט — 'פרט למרשיע את עצמו'. מסתבר, אם כן, שהקנס מתחייב על רקע רשעות כלשהיא שהוכחה אצל הפושע. ניתן להצביע כעת על השוני בין קנס ליתר חיובי הממונות. מודל ההוכחה המקובל, על פיו פוסק בית דין להעביר ממון מאדם לחבירו, שייך לעולם בירור העובדות — היות והוכח על ידי ראיות, שממון שנמצא ביד פלוני שייך מבחינת הקריטריונים המשפטיים לאלמוני, הרי שיש להעביר ממון זה חזרה לידי אלמוני. זהו אופיו של חיוב הממון הרגיל, שבו כפי שכבר ראינו, אין 'גדלות' כל שהיא להעדאת עדים — הן, כבר אמרנו: הודאת פיו כמאה עדים דמי. אולם הקנס שונה הוא, לא די בהכרת העובדות על מנת שיחול חיובו, על בית הדין להביע עמדה ביחס לאופיו הפסיכולוגי של האדם — לפסוק כי הוא רשע! והנה, דווקא בזה,

20 ב"מ דף ג ע"ב.

21 שמות כב, ח.

נמצא שתוקף העדים רב — הם יכולים אף יותר משפיו יכול, לשקף את מניעיו ואת תכונותיו של הטוען, ולפיכך לא ייגרעו, גם לשיטת רבא, ביכולתם לחייב שבועה.²² לפיכך, כך יש לקרוא את הקל וחומר:

”ומה פיו שאין מחייבו קנס — ומכאן כי אין לו הכוח לשקף את אופיו של האדם המודה — מחייבו שבועה, עדים שמחייבין אותו קנס — ומכאן, שבכוחם להצביע על תכונות בטוען גופו — אינו דין שמחייבין אותו שבועה!”

הדברים נותנים תשובה חזיתית לרבא, הם מראים כי דווקא העדים הם המסוגלים לאפיין את האדם הנדון, ולא דברי פיו. אם נשקיף כעת לאחור, על השביל שבו כבר הצעידה אותנו הסוגיא, נבחין כי בתחנותיו השונות מתבהרת תמונת הנוף הבאה: הודאת פיו של אדם מצטיינת ביכולתה בתחום בירור העובדות, נאמנת היא כמאה עדים. העדים, לעומתה, עדיפים מפיו בצירור דיוקנו האישי של בעל הדין. אותו קל וחומר מוקשה, שניסה לאמר כי פיו אינו מחייבו ממון, מתבהר עתה כיותר משגיאה תמימה — הוא מזמין לנו את המשפט 'הודאת פיו כמאה עדים דמי', אשר בונה את רצף הסוגיא כמענה המתחדד בהדרגתיות, ומשיב לשיטת רבא — לפה יכולת לברר עובדות, אך העדים, הם אשר רוקמים את התמונה הפסיכולוגית של הטוען! סברת רבא אודות השבועה, כך עולה מהמהלך עד כה, שרירה ותקיפה, אך ניתוחו את חסרון העדים ביחס להודאה מתהפך.

ברוח זו היא גם פרכת הגמרא מקורבן. הגמרא משיבה לקל וחומר המוצע בטענה, שיש אף להודאת הפה צד של חומר ביחס לעדים — היא מחייבת קורבן חטאת. ר' חייא, כך עונה הגמרא ומושיעה את הקל וחומר, כר' מאיר סבירא ליה, ור' מאיר גורס, שאף עדים יחייבוהו קורבן. נעיין במחלוקת ר' מאיר וחכמים ונסה לעמוד על משמעות הזיקה, שהגמרא מנסה ליצור בין דעת ר' מאיר לדעת ר' חייא: “אמרו לו שניים אכלת חלב, והוא אומר לא אכלתי. ר' מאיר מחייב (חטאת), וחכמים פוטרים. אמר ר' מאיר: אם הביאוהו שניים לידי מיתה חמורה, לא יביאוהו לידי קרבן הקל! אמרו לו: מה אם ירצה לאמר מזיד הייתי — ייפטר.²³ (שכן יתחייב כרת ולא חטאת).”

שיטת חכמים במחלוקת זו נראית תמוהה. ומדוע, שלא יחייבוהו העדים? נימוקם אף הוא מוזר — ומה בכך שיכול לאמר כי היה מזיד — האם זהו מיגו? הרי אין אנו אומרים מיגו במקום עדים!²⁴ נראה ליישב את הדברים בהבנת אופיה של החטאת. שלא כמו חיובי ממונות, המתחייבים בעקבות מעשים שנעשו, חיוב החטאת צריך גם

22 אין הכוונה לטוען שק"ז זה מהווה הוכחה של ממש מסברה, אלא, כפי שכבר הודגש, הוא מעלה את מושגי היסוד שבמחלוקת ר' חייא ורבא. האמור נכון אף ביתר הקלים והחמורים.

23 כריתות דף יא ע"ב.

24 ראשונים רבים העירו על כך בפירושם על האתר.

מניע מסויים על מנת שיחול. לא די באכילת החלב כדי להתחייב בחטאת, צריך גם שזו תיעשה בשוגג. חוסר יכולתם של העדים לחייב חטאת נובע, לפיכך, מליקויים האחד: הם אינם מהימנים להעיד על מניעיו הפסיכולוגיים של החוטא. רק לאוכל החלב היכולת לטעון 'מזיד הייתי' — זדונו או שיגגתו, המניע שלו, רשעותו, או כל נתון אחר הנוגע לאופיו ולמניעיו ניתנים להילמד רק מהודאת פיו, ולא מהעדאת העדים!

ניתן לאמר, שלא די בכך שר' מאיר אינו מקבל את הסברה דלעיל, שהוצגה בדעת חכמים, אלא שייטכן ואף סובר הוא את ההפך הגמור. אבאר את הדברים: בדברינו עד כה נגענו בסוגיית האובייקטיביות של הטוענים בבית הדין. העלנו סברה לפיה כל בעל דין נתון לסובייקטיביות מהותית, אשר בעקבותיה אין הוא מסוגל לראות ולתאר את העובדות הנוגעות לו כהייתן. בכך הבהרנו את יתרון העדים על ההודאה במישור של ברור העובדות, אולם המשכנו לסבור כי למוצא הפה של האדם יכולת ברור טובה יותר ביחס לאופיו ולמחשבותיו. ייתכן, שבאומרו שיש לעדים תוקף לחייב קרבן, מביע ר' מאיר כיוון מחשבה הפוך — דווקא העדים, בעלי נקודת המבט האובייקטיבית, חסרת העכבות הפסיכולוגיות, הם אשר יהיו מהימנים ללמד על מניעיו של אדם. אך האדם עצמו, גם לו נניח שהוא אובייקטיבי דיו לשרטט במוחו ובדבריו את פרטי מעשיו, הרי למחשבותיו, לצפונות ליבו הנחבאים במעמקי תודעתו הנסתרת, אין הוא מודע באופן מלא, ולפיכך לא יוכל להעיד עליהם. יוצא אם כן, לפי ר' מאיר, שדווקא העדים בעלי נקודת המבט המנותקת, נאמנים להעיד על האדם עצמו, ופיו — רק על פרטי מעשיו, אך לא על הלכי מחשבתו ומניעיו.

אכן, כדברי הגמרא, ר' חייא כר' מאיר סבירא ליה. מחלוקת ר' מאיר וחכמים דומה באופיה למחלוקת ר' חייא ורבא. שתיהן רומזות לאותן אבחנות, ודנות בשני המישורים של ההעדאה — אפיון הטוען עצמו, ובחינת אמינות טענתו. הזיקה שיוצרת הגמרא בין המחלוקות, אף שבמבט חטוף היא נראית כלא יותר מהצדקה טכנית לקיומו של קל וחומר, רומזת במבט יסודי יותר לסברות העקרוניות, אשר ביחס אליהן חולקים ר' חייא ורבא.

אם נעצור כעת ונסכם את אשר הישגנו עד עתה, נראה, שמהלך הקל וחומר מטפל באפיק אחד שבמחלוקת רבא ור' חייא. המושגים שעלו בדין — הודאת פיו כמאה עדים, קנס ומחלוקת ר' מאיר וחכמים ביחס לחטאת, כולם יוצרים את הרושם הכללי, בדרך של רמזים גלויים, שהנחת רבא ביחס לאי יכולתם של העדים להצביע על תכונותיו של הטוען אינה נכונה. אולם את טענתו העקרונית ביחס לחיובי שבועות — חלותן עקב אומדן פסיכולוגי ולא עקב ראיות עובדתיות — לא תקף הקל וחומר. זו הדרך הראשונה שהיצענו ללכת בה, ניסוח תשובה שתענה לרבא על פי שיטתו. אך משנדחה הקל וחומר הנ"ל, ועימו גם הנסיון לענות לרבא בשפתו, לא נותר לה לגמרא אלא לפנות לקל וחומר אחר, אשר תוקף את סברת רבא עצמה.

”עד אחד יוכיח”

הבנת רבא, עד כה, עמדה יפה בכל נסיונותיה. עלה בידנו להבהיר באמצעותה הן את שבועת המודה במקצת, והן את שבועת השומרים. למעשה, ביאור שבועת השומרים אינו מתאפשר אלא על פי שיטת רבא, ובבבא קמא, דעת החולק היא שאין כלל אבחנה בין שומר פיקדון ללווה בעניין השבועה. כדי להשיב לדבריו של רבא עלינו למצוא מקרה, שבו חל חיוב שבועה, ושמחייב השבועה בו הוא בוודאי חולשת טענתו של הנשבע ולא חולשת מעמדו כטוען. הווה אומר למצוא ראיה המשתייכת לעולם של בירור העובדות ותוכן הטענות, אשר מחייבת שבועה. בהימצא מקרה כזה, נוכל להסיק על ידי קל וחומר, שאף עדים יוכלו לחייב שבועה, שהרי בתחום הבירורים והראיות, אין חזקים כעדים!

ובכן, ביגע רב, בעמל וביזע של קלים וחמורים, צלחה הגמרא את השביל העקלקל זרוע חתחתי הקנס, ודורבני הקורבן, והגיעה אל יעדה — המקרה המיוחל: עד אחד יוכיח. הלא שבועת עד אחד היא נקודת החולשה של רבא! שבועה זו אינה מתחוללת עקב ספק של בית הדין באשר לבטחונו של הטוען בטענתו, הרי בטרם העיד העד האחד כבר הנתבע בכל, בכך הפגין הוא העזה, וממילא הוכיח את בטחונו העצמי. כיצד זה יבוא עתה העד ויגרום לבית הדין להתרשם אחרת מהטוען עצמו? ברור אם כן ששבועת עד אחד מתחייבת כתוצאה מראיה, מברור של העובדות שתוארו על ידי הטוען, ותפקידה חיזוק הטענה שאמינותה עורערה. אין לה ולאפיון הטוען ולא כלום. לאור זה, ניסוחו של הקל וחומר ייראה פשוט: הן מרגע, שהוכח ששבועה — דיה בראיה על מנת שתחול, לא תימצא עוד סיבה שלא לחייב שבועה על פי עדים. הרי אם עד אחד, שכוחו כראיה חלש יחסית, גורר חיוב שבועה, עדים — שתוקפם כראיה כה חזק עד כי ביכולתם לחייב ממון — לא כל שכן שיביאו לחיוב שבועה!

ובלשון הגמרא:

”ומה עד אחד, שאינו מחייבו ממון — מחייבו שבועה. עדים שמחייבין אותו ממון — אינו דין שמחייבין אותו שבועה”²⁵!

יש לציין, שאף קל וחומר זה נדחה למסקנה, והגמרא מסתפקת בלימוד הדברים על ידי בניין אב. להערכתו יש להפשטת הגמרא כדי ללמד עוד על המחלוקת שחילקנו בין ר' חייא לרבא, אולם אנו לא באנו אלא ליישב את הקל וחומר, ולראות כיצד יש בו תשובה רלוונטית של ר' חייא לרבא. נסתפק בהערה קצרה, שיכולה לתרום למהלכנו עד כה: לימוד הגמרא, למסקנה, הוא בבניין אב הנלמד מן המכנה המשותף לשני דינים מוסכמים המחייבים שבועה — הודאת פיו ועדות עד אחד, אשר בהעידו

על מקצת החוב, הוא מחייב שבועה אף על יתרתו מדין 'גלגול שבועה'. המכנה המשותף לשתי הסיטואציות מחוללות השבועה הנ"ל, הוא זה שבשתיהן השבועה נבעה ממצב של 'טענה וכפירה', ומכיוון שמצב זה מתקיים אף בהעדאה במקצת, נמצא שאף אז יש לחייב שבועה.

"הצד השווה שבהן שעל ידי טענה וכפירה הן באים ונשבע, אף אני אביא עדים שעל ידי טענה וכפירה הן באים ונשבע."²⁶

הביטוי טענה וכפירה קשה: הרי בכל דיון משפטי ישנה טענה של התובע וכפירה — מלאה או חלקית — של הנתבע, ולבנין אב זה ניתן היה אף להוסיף את הכופר בכל, שלגביו אין כלל מחלוקת באשר לפטורו משבועה. נלך, אם כן, בעקבות התוספות וראשונים אחרים שפרשו את הביטוי טענה וכפירה כך: הכפירה — כפירתו של הנתבע, כאמור. והטענה — טענתו המחוזקת של התובע, או כלשון התוספות:

"יש לאמר, דבהצד השווה שבהן יש טענה חשובה, דכשמודה מקצת או עד מכחישו נראה דמשקר ולכך יש שבועה."²⁷

אי אפשר שלא להתרשם עד כמה פירוש זה נשזר יפה בקריאתנו עד כה בסוגיא. אנו מחפשים את התשובה למחלוקת המקומית של ר' חייא ורבא במודה במקצת בהעדאת עדים על ידי הבנת השורש של חיובי השבועות בכלל. התפיסה היא, ואת זאת כבר ציינו קודם, שלמחלוקת השלכות על ההבנה הכללית של שבועות דאורייתא. בנין האב שנעשה משתי השבועות המוסכמות, חיפוש הצד המשותף לשתייהן, מהווה בירור עקרוני בגורם שעומד בבסיסם של חיובי השבועה. כשדובר רק על שבועת המודה במקצת, ניתן היה לדלות שני הסברים, הן את הסברו של ר' חייא והן את סברתו של רבא, אולם הוספת שבועת עד אחד למסגרת החקירה מאלצת אותנו לאמץ את הסברו של ר' חייא, שכן כאמור לא ניתן לבאר את שבועת העד האחד על פי רבא. המסקנה המתבקשת מניתוח שתי השבועות הללו היא שהמחייב אותן הוא 'הטענה החשובה' של התובע — השבועה, כדברי ר' חייא (אליבא דידנו), היא פועל יוצא של חיזוק טענת התובע — מתן רגליים לטענתו, והחשש לשקריותה של טענת הנתבע. זוהי בדיוק ההוכחה הנדרשת לר' חייא, ואכן יש בה כדי להשיב סופית לדעת רבא!

ניתן אף להוסיף ולדייק, ולשאול מדוע לא נוסה בניין האב האלטרנטיבי — משבועותיהם של המודה במקצת ושל הטוען טענת גניבה בפיקדון. כבר בארנו, שבנין אב כזה יוביל למסקנה ששיטת רבא היא הצודקת. הן, כמו שהראנו, שבועת

26 ב"מ דף ד ע"א.

27 תור"ה 'הצד', ב"מ דף ד ע"א.

השומרים מסתברת רק על פי סברת רבא. ניתן להשיב בפשטות, ששבועת השומרים גופא שרויה במחלוקת, ובאמת רק הסוברים כרבא מעמידים אותה אף בכופר בכל. כך נאמר במפורש בבבא קמא. לפיכך נקל להבין, שר' חייא דסוגיתנו, בהיותו חולק על רבא, סובר כר' חייא בר אבא דבבא קמא, ולדידו שבועת השומרים אינה אלא מקרה פרטי של שבועת המודה במקצת. נותרו, אם כן, למסקנת המהלך, רק שתי שבועות מוסכמות — מודה במקצת ועד אחד — ויחד שבועות אלו בונות בניין אב התומך בסברת ר' חייא: שבועה מתחוללת עקב מעמד הטענה של התובע והכפירה של הנתבע — על הראשונה להיות חשובה ועל האחרונה להיות חלשה. או בניסוחה הקצר של הגמרא: השבועה באה על ידי 'טענה וכפירה'!

גמר חתימה

עתה נוכל לסכם את מהלך הסוגיא על פי מה שעלה בידנו עד כה: שלוש הן השבועות המתחייבות מן התורה, ושניים הם ההסברים להן. הבנה אחת, אסכולת ר' חייא, רואה בשבועה ראייה — השבועה מאמתת את הטענה. לפיכך תחול שבועה כשהטענה זקוקה לאימות, כגון במקרה, שבו הוצגו כנגדה ראיות, אשר למרות שאינן מכריעות, יש בכוחן לפגוע באמינותה. הבנה זו מסתברת מאוד, אולם במהלכנו היצענו גם סברה אלטרנטיבית — הצבענו על בעיית חוסר האובייקטיביות, אשר חוסמת בפני כל בעל דבר, אף אם הוא ישר לחלוטין, את האפשרות לתאר את המציאות הנוגעת לו כהויתתה. שבועתו של הנתבע, אם כן, אינה יכולה להתפרש כראיה לנכונות טענתו, ולכן בארנו, שאין תפקידה של שבועה זו להוכיח את אמיתותה של הטענה, אלא להוכיח את אמונו המלא של הנשבע באמיתותה — להורות על נכונותו להתייצב בביטחון מאחורי טענתו. מובן מכאן, שלא נזדקק לראיה כנגד הטענה על מנת לחייב שבועה, אלא לערער שישפיע דווקא על מעמדו של הטוען, התרשמות של בית הדין שתביא לחשש באשר למידת הבטחון שלו במה שהוא טוען. הבנה זו מתחדשת באימרתו של רבא.

מחלוקת כללית זו חוללה שתי מחלוקות ספציפיות בבבא קמא ובבבא מציעא: הראשונה נוגעת לשבועת השומרים, אשר ניתן לבארה רק על ידי נקיטת שיטתו של רבא. ר' חייא בר אבא, אשר כנראה סובר כר' חייא דנן, החולק על רבא, אכן מחזיק בדעה, שלפיה שבועת השומרים למעשה לא קיימת — הוא מעמידה, בדומה לשבועה של מלווה, במקרה של הודאה במקצת וכפירה במקצת. בנוסף למחלוקת זו, ישנה מחלוקת נוספת, אשר בה דנו בהרחבה, לגבי היקפה של שבועת המודה במקצת — האם דווקא הודאה עצמאית תגרור את זו השבועה (אסכולת רבא), או שמא אף עדות תעשה זאת (אסכולת ר' חייא).

הקל וחומר — ראשית נאמר, שהמהלך היה מסורבל וטכני, אולם במבט מעמיק עלה בידנו לראות במושגים אליהם הוא נזקק, ובדינים המוזכרים בו אמירות

משמעותיות הנוגעות לשורש המחלוקת בין ר' חייא לרבא. באופן בסיסי, ניתן לחלק את מהלך הקל וחומר לשני שלבים. בשלבו הראשון של הקל וחומר, הלימוד מקנס, היה נסיון לענות לרבא על פי שיטתו, ולהראות שאף לטעמו יש מקום לחייב שבועה על פי עדים, שכן העדים אינם רק מלמדים על הטענה שכנגדה הם מעידים, אלא אף על מי שטוען אותה. השלב השני ניסה להוכיח כי טענת רבא עצמה בעניין חיובי שבועה דאורייתא אינה אפשרית. את זאת עשתה הגמרא על ידי לימוד מעד אחד — שבועה אשר על פי סברת רבא אין כלל מקום שתתקיים.

מסקנת הגמרא על ידי בנין אב, ששבועה חלה על ידי טענה וכפירה, אינה אלא ניסוח מקוצר של מה שאנו הגדרנו כאסכולת ר' חייא. הגמרא, אם כן, מוכיחה על ידי פניה לשבועת עד אחד, שאכן אסכולת ר' חייא עומדת, ובכך מוצאת תשובה עניינית, מסתברת ומשכנעת, שאותה ר' חייא יכול להשיב לרבא.

לאחר סיכום זה נוכל אף להרחיב, ולהבין מדוע אמירתו הכללית של רבא נאמרה דווקא כהסבר לשבועת המודה במקצת: מחד לא היה צורך לאומרה בשבועת השומרים, שכן שם, כפי שהראנו, היא הכרחית, וממילא לא תישנה במחלוקת. ומאידך, מובן שאין לאומרה בהקשר של שבועת עד אחד — שם היא כלל לא נכונה! יוצא, אם כן, שעל הקו המוליך בין המובן ללא הגיוני, המקום שבו ראוי היה לאמר את אימרת רבא הוא בדיוק היכן שהיא נאמרה — שבועת המודה במקצת! וכאן, לאחר שעלה בידינו לקיים את החזרה ואת חידושה, שהרי אין חזרה שאין בה חידוש, ראוי לנו לעצור, ואת השאר — ללכת לגמור.

אוֹדָה לְאֵל חוֹקֵר לְכָב
אוֹדִיעַ בְּעַמִּים עֲלִילוֹתָיו
אֲשֶׁר בִּינָה לְכֹל חַי קָצֵב
וְחִכְמָה לְכֹל — מְדַד בְּקוּ
אֶת הַגִּיּוֹן לְפִי וְאֶת שְׁחָשֵׁב
צָוָה לְיָדַי — וְהַעֲלֵתָהּ עַל הַפֶּתַח
וְאֵין בְּכֹל זֹאת אֶלָּא רָכֵב
מִתּוֹרְתוֹ הַטּוֹבָה — מִכֶּסֶף וְזָהָב...